

SZEMLE

SZABÓ MARCEL

*habilitált egyetemi docens**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
(Budapest)***A vízbázisok alkotmányos
védelmének új koncepciója**

Az emberiség hosszú évszázadokon keresztül a vizet közjónak, *res communis omnium usus*-nak tekintette, és nem a meggazdagodás vagy a profitszerzés potenciális forrásának. Mind a civiljogi, mind a *common law* tradíció fenntartotta a víznek, mint speciális természeti erőforrásnak a közjó érdekében államilag korlátozott használatát. Az 1947-es Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT), továbbá a GATS Egyezmény rendelkezései alapján azonban a vizet olyan áruknak kell tekintenünk, amelynek a forgalmazását a GATT nemzetközi szerződéses rendszerében résztvevő bármely tagállam megterhelheti adókkal vagy vámokkal, ugyanakkor forgalomképtelen dolognak nem minősítheti. Ez a rendelkezés különös aggodalmakat vet fel, tekintettel arra, hogy az emberiség létszámának gyarapodása következtében az elérhető egy főre eső vízmennyiség folyamatosan csökken, és

úgy tűnik, hogy több mint 1 milliárd ember vízszükségletének kielégítésére világunk már ma sem képes.

I.**Bevezetés:
a vízforrások jelentősége**

A víz évezredekken keresztül *közjó* volt, bárki, bárhol, bármennyit fogyaszthatott belőle. A XXI. század elejére azonban a vízből már lényegesen kevesebb van, mint amennyire az emberiségnek szüksége lenne. A világ lakossága jelenleg mintegy hét milliárd fő, amelyből naponta másfél milliárd ember nem jut hozzá megfelelő mennyiségű *tiszta ivóvíz*hez, és az emberiség fele küzd azzal, hogy a *szennyvízelvezetés* nem megoldott. Valamennyi fertőző betegségnek az 50%-át a világban a szennyezett vizek okozzák. Ezeknek a szennyeződéseknek a következtében évente nagyjából háromszáz millió ember betegszik meg, és mintegy öt millió ember hal meg.¹ A víznek tehát döntő jelentősége van, és bár úgy látjuk, hogy az egész bolygónkat uralja a víz, és hatalmas vízmennyiségek állnak rendelkezésre, fontos tudni, hogy a világon található vízforrások 97,5%-a emberi fogyasztásra nem

alkalmas. Az *emberi fogyasztásra felhasználható vízmennyiség* körülbelül 70%-a – noha egyre csökkenő mértékben – a világ nagy gleccsereiben található, és mintegy 30%-a az egyéb felszíni és felszín alatti vízforrások. A felszíni és felszín alatti vízforrások tehát a világ összvízmennyiségének 0,3%-át őrzik, mindazonáltal ennek a vízmennyiségnek a döntő többsége – közel 99%-a – *felszín alatti vízforrásokban* található.² Mindez egyértelműen jelzi a problémát, miszerint a nemzetközi folyókra és a tavakra mintegy kétezer nemzetközi szerződés vonatkozik, míg a felszín alatti vízforrásokkal kapcsolatban a nemzetközi jog és az európai jog is igen szerény jogi eszközökkel rendelkezik. Pedig nagy szükség lenne most arra, hogy megkongassuk a vészharangot, mert az utolsó órában vagyunk.³ Becslések szerint 2050-re a Nílus folyamvidékén élők száma eléri majd a 388 millió főt, ami különösen annak fényében aggasztó, hogy Szudán és Etiópia épp csak most kezdett hozzá, hogy öntözéses művelésre⁴ használja fel a vizet.⁵ 2050-re várhatóan a Föld lakossága meghaladja majd a tízmilliárd főt. A jelenlegihez képest 70%-kal növekvő vízigény következtében a XXI. század derekára az *emberiség 40%-ának nem lesz elegendő vize*.⁶

* A jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala. E-mail: szabo.marcel@jak.ppke.hu
1 Ld. például *World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) – United Nations Environment Programme (UNEP)*: Industry, Fresh Water and Sustainable Development. Geneva, WBCSD – UNEP, 1998.; *Peter H. Gleick*: The World's Water 2000–2001: The Biennial Report on Freshwater Resources. Washington, DC, Island Press, 2000.

2 *Igor A. Shiklomanov*: World fresh water resources. In: *Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh-Water Resources* (szerk. Peter H. Gleick). New York – Oxford, Oxford University Press, 1993. 13.

3 Nem szabad elfelejteni, hogy az emberiség olyan mértékben használja például a folyóvizet, hogy *számos folyó már nem éri el a torkolatát*, mint például a Colorado folyó, amely még azelőtt kiszárad, mielőtt elérhetné a tengert. Hasonlóképpen Kínában a Sárga-folyó (vagy Huang He) egyes szakaszokon már az év 280 napján nem tartalmaz vizet, mert öntözéssel és egyéb gazdálkodással az emberiség tulajdonképpen felhasználja a rendelkezésre álló teljes vízmennyiséget. Ez is jól mutatja, hogy milyen konfliktusokat generálhat a folyóvíz.

4 Fontos megjegyezni, hogy a vízfelhasználás tekintetében 1 tonna búza megtermeléséhez 1000 tonna vízre van szükség. Ennek következtében azokon a területeken, ahol már vízhiányos állapotok lépnek fel, a mezőgazdasági termelés is jelentősen csökken. Így a víz importjának legkézenfekvőbb módja, hogy víz helyett gabonát hoznak be, mert indirekt módon ezzel tudják importálni a legtöbb vízmennyiséget. Az emberiség jelenleg a vízforrások 70%-át öntözésre használja fel, 20%-át ipari használatra, 10%-át pedig emberi fogyasztásra fordítja. Ld. Hastings *Chikoko*: Watering Development in Southern Africa: Water issues in SADC. http://frayintermedia.com/download/sci_conf/Water%20issues%20in%20the%20SADC2.pdf (2014.01.31.) A fenti adatok alapján a mezőgazdaság gazdasági értelemben viszonylag kevés értéket termel, hiszen az 1000 tonna víz 1 tonna búzát eredményez, aminek hozzávetőlegesen 200 dollár az ára, ennek megfelelően tehát a víz árának nagyon alacsonynak, szinte ingyenesnek kell lennie, hogy megérje felhasználni.

5 *Tesfaye Tafesse*: The Nile Question: Hydropolitics, Legal Wrangling, Modus Vivendi, and Perspectives. Munster, Lit Verlag, 2001. 2.
6 *David Molden et al.*: Pathways for increasing agricultural water productivity. In: *Water for Food, Water for Life: A Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture* (szerk. David Molden). London – Colombo, Earthscan – International Water Management Institute, 2007. 279–310.

II.

A vízzel kapcsolatos jogi szabályozás fejlődése

A továbbiakban a vízzel kapcsolatos jogi szabályozás fejlődését elemezzük különböző nemzeti példákon keresztül, majd megvizsgáljuk, hogy mit tud tenni a nemzetközi jog, illetve az alkotmányjog a fent említett problémák ésszerű kezelése érdekében.

1. A víz mint az élet forrása

A vízre, mint az élet forrására az emberiség az ősi időkben Isten ajándékaként tekintett.⁷ Bár egyes tudósok megállapítása szerint az európai természettudomány a XVII. századtól ismerte fel a víz körforgását, mint tudományos tény,⁸ az emberiség lényegesen korábban bírt ismeretekkel a víz eredetéről és körforgásáról. Ezt támasztják alá azok a történeti kutatások, amelyek szerint például Indiában Krisztus előtt több száz évvel már mérték a jelentős gabonatermelő helyeken az adott évben esett csapadék mennyiségét, nyilvánvalóan annak tudatában, hogy ez összefüggésben lesz a talajban található víz mennyiségével és a várható termés színvonalával.⁹ A vízzel kapcsolatos jogszabályok fejlődését vizsgálva érdemes kitérni arra, hogy a víznek, mint a társadalom egésze számára meghatározó értékkel bíró, létfontosságú elemnek a különleges státuszát már a korai jogrendszerek is felismerték, és a víznek speciális értéket tulajdonító

vallási megközelítéssel rokonítható jogi státuszt biztosítottak. Itt külön is érdemes kiemelni a római jogi hagyományt, amely elutasította a folyóvízen szerezhető magántulajdon lehetőségét. Justinianus Institúciói a vízfolyásokat a *res communis omnium usus* kategóriájába sorolta be a levegővel, a tengerekkel és a vadvilággal hasonló módon, amelyeken tulajdont senki sem szerezhetett, azonban mindenki szabadon használhatta őket.¹⁰ A talaj alatt fekvő vízforrások kiaknázására azonban a római jog alapján a terület tulajdonosának volt joga.¹¹ A *common law* országok a római jogból kiindulva, de annak intézményrendszerét továbbfejlesztve a folyóparti tulajdonosok részére biztosítottak előjogokat. Ennek alapján minden olyan tulajdonos, aki folyóparti ingatlanal rendelkezett, a normális használatot meg nem haladó vízmennyiséget szabadon kivehetett a folyóból (*riparian rights*). Az angolszász jogi tradíció fejlődésének további fontos mérföldköve az amerikai jogfejlődésben az első használat (*prior appropriation*) doktrínája, melynek jelentősége abban áll, hogy a felszíni vizek használatában a jogosítottakat az első használat alapján különbözteti meg, és a további felhasználókat arra kötelezi, hogy az első használók által jogszerűen élvezett vízhasználati jogot lényegesen ne korlátozzák.¹² A kontinentális hagyomány alapja a francia *Code Napoleon*, amelynek jogi gyökerei szintén a római joghoz nyúlnak vissza. A köz- és magánfolyóvizekkel kapcsolatos jogosítványokat illetően az alapvető különbséget

úgy írhatjuk le, hogy míg a közfolyóvizek esetében a használatot állami engedély beszerzése után lehetett megkezdeni, addig a magán vízfolyások használata nem volt engedélyköteles, azt a tulajdonos szabadon gyakorolhatta tulajdonjogának részeként. A köz- és magánvízfolyások közötti eltérést alapvetően a vízfolyások hajózható jellege teremtette meg, a hajózható vízfolyásokon a francia jogi tradíció alapján nem lehetett magántulajdont szerezni.¹³

2. A vízhez való jog nemzetközi védelmének kialakulása

A francia jogi hagyomány határozza meg a nemzetközi közjog fejlődését, így nem véletlen, hogy a nemzetközi vízjogi szabályozás rokonítható a francia belső jog vízjogi szabályaival. Az 1815-ös bécsi kongresszus óta a hajózható folyamokat tekintik nemzetközi vízfolyásoknak, az ekkor megalkotott nemzetközi jogi szabályok a hajózható folyók szabad hajózásán alapulnak. Ezek a rendelkezések a nemzetközi vízjog első alapjait jelentik.

Míg a nemzetközi vízfolyásokkal kapcsolatos vízhasználatot, fausztatást, szabad hajózást a nemzetközi jog szabályai az 1800-as évek első felétől magukban foglalják, a nem hajózható folyók, patakok az államok saját szuverén fennhatósága alatt állnak. Ezekkel – legalábbis kezdetben – a nemzetközi jog egyáltalán nem foglalkozott, hasonlóan a francia belső jog köz- és magán vízfolyásokra vonatkozó doktrínájához.

7 Erre szép példa található a Bibliában Jób könyvében: „Íme az Isten fenséges, mi nem ismerhetjük Őt. Esztendeinek száma sem nyomozható ki. Hogyha magához szívja a vízcseppeket, ködéből mint eső csepegnek alá, amelyet a fellegek özönnel öntenek és hullatnak le temérdek emberre” (Jób 36: 26–28.). A Zsoltárok könyve 65. fejezetének 10–13. verse szintén tökéletes példája annak a spirituális kapcsolatnak, amelyet a Biblia ember és Isten között a víznek tulajdonít: „Meglátogattad a földet és megittattad, áldásod bőségével elárasztottad. Isten patakja tele van vízzel; jó termést adtál gabonából, s a földet is előkészítettet: barázdáit megöntöztet, göröngyeit simára porlasztottad, esővel fellazítottad, és a sarjadó vetést megáldottad. Jóságod koszorújával koronáztad az évet, kocsid nyomában jólét jár és bőség; pezsdülnek a puszták legelői, a dombok vígságba öltöznek” (Zsolt 65:10–13.). Assisi Szent Ferenc Naphimnuszában nővérünknek nevezi a vizet, aki szolgál bennünket, alázatos, drága és tiszta: „Aldjon, én Uram, hugunk a Víz, oly hasznos, tiszta, jóleső, alázatos és kedves ő.”

8 Ld. például Pierre Perrault 1674-ben íródott munkáját: *Pierre Perrault: De l'origine des fontaines*. Paris, P. le Petit, 1674.

9 Alain Gioda: *A Short History of Water*. Nature & Resources. 1999. 35.1. 43.

10 Stephen Hodgson: *Modern water rights: Theory and practice*. Rome, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2006. 10. Uo. 16.

11 Uo. 12–13.

13 Uo. 14–15.

3. A víz mint árucikk

Az *Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény* (GATT) megalakulása idején, 1947-ben a víz egyszerűen nem volt több mint árucikk.¹⁴ A GATT 9. cikke továbbá kizárja a részes államok számára annak a lehetőségét, hogy a víz kereskedelme tekintetében a szabad kereskedelem érvényesülését korlátozzák. Ez tehát a *keynes-i politikában érvényesülő közgazdasági megközelítés*, mely szerint a szabad piac mindent a kellő értékén fog kezelni, ennek megfelelően a piaci forgalom majd hozzájárul az ivóvízkincs felértékeléséhez is.

4. A vízhez való hozzáférés emberi jogként történő elismerése a nemzetközi jogban

Az utóbbi évtizedekben azt láthattuk, hogy megjelentek azok a tendenciák, amelyek a vízhez való jogot emberi jogként kívánják kezelni. Húsz évvel ezelőtt *A vízzel és fenntartható fejlődésről szóló Dublini Nyilatkozat* 4. cikkében jelent meg az a fontos, az ellenkező érdekek között egyensúlyt teremtő megközelítés, melynek alapján víz forgalomképes jószág – ez önmagában megadja az értékét –, ugyanakkor a vízhez alapvető emberi jogok is fűződnek.¹⁵ Napjainkban annak lehetünk tanúi, hogy az emberi jogi szemlélet kezd beszívárogni a nemzetközi jogba. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága által 2005-ben elfogadott jelentés,¹⁶ amely az ivóvíz-

hez és a szennyvízelvezetéshez való jog megvalósításának alapelveit szabályozza, már egyértelműen az ivóvízről, mint az élet forrásáról beszél. A Bizottság egyértelműen tisztázza, hogy az ivóvízhez való jog vitathatatlanul emberi jognak minősül. A jelentés kimondja a biztonságos és a vízfogyasztásra alkalmas elegendő mennyiségű víz biztosításának kötelezettségét, és az egyenlő hozzáférés elvét.¹⁷ Mérföldkő jelentőségű az ENSZ Közgylőse által 2010. július 28-án elfogadott 64/292. sz. határozat, amely alapvető emberi jogként ismerte el a tiszta vízhez és a megfelelő szennyvízelhelyezéshez jutás jogát. A határozat felszólítja a világ országait illetve a nemzetközi szervezeteket, hogy a szükséges erőforrások biztosításával és technológia átadásával segítsék elő, hogy a biztonságos, tiszta, elérhető és megfizethető ivóvíz és a megfelelő szennyvízelhelyezés mindenki számára biztosítható legyen.¹⁸

A világ számos országában, így például az Egyesült Államokban és Kínában is olyan mértékű a felszín alatti meg nem újuló vizek használata, hogy a kínai Északi Nagyalföldön 2030-ra, az Egyesült Államokban 2025-re várható ezeknek az erőforrásoknak a teljes kimerülése. Ennek eredményeként felmerültek olyan elképzelések, hogy a földalatti vízforrások az emberiség közös örökségeként kerüljenek elismerésre. Az emberiség közös öröksége koncepción alapuló nemzetközi szabályozás arra az eredményre vezetne, hogy azok az államok, amelyek még nem használták

ki ilyen súlyos mértékben a földalatti ivóvízkészletüket, nem rendelkezhetnének a saját ivóvízkincsükkel. Úgy tűnik azonban, mint ha nem feltétlenül jóhiszemű szándék vezetné az ilyen típusú nemzetközi jogfejlesztési törekvéseket, ugyanakkor szerencsére a nemzetközi közösség elutasítja ezt a gondolatot. A víz mint az emberiség közös öröksége koncepcióhoz képest az ivóvízhez való jog emberi jogként való elismertetése jelenthet valódi védelmet a nemzetközi jogban. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az 1970-es években már több fontos egyezménytervezet készült a nemzetközi folyókkal kapcsolatban. Ezen a területen a legfontosabb nemzetközi szabályozásnak a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról szóló 1992. évi Helsinki Egyezmény tekinthető, amely az Európai Közösség Egyezményéhez történő csatlakozása révén az európai jog részét is képezi.¹⁹ A 2669. sz. ENSZ közgyűlési határozat által elfogadott, a nemzetközi vízfolyások globális szintű rendezésével kapcsolatos erőfeszítések²⁰ nem vezettek eredményre, így a Helsinki Egyezmény vált a nemzetközi folyók és tavak kapcsán a globális szintű nemzetközi jogi normává. Ugyanakkor az Egyezmény csupán a vízgyűjtőkben található megújuló felszín alatti vízforrásokra vonatkozik.²¹ Az emberiség igazi kincsét azonban a talajvízi vízforrások jelentik. Ezzel kapcsolatban az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 2008-ban elfogadott egy egyezmény-

14 General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947), 1947. október 30. 55 UNTS 194; 61 Stat. pt. 5; TIAS 1700.

15 Dublin Statement on Water and Sustainable Development, 1992. január 31. International Conference on Water and the Environment (ICWE).

16 Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights: Realization of the right to drinking water and sanitation. Report of the Special Rapporteur, El Hadji Guissé, 2005. július 11. E/CN.4/Sub.2/2005/25.

17 A jelentés az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága által 2002-ben készített, a vízhez való jogról szóló 15. általános kommentárban foglaltakkal teljes összhangban került megfogalmazásra. Bulto véleménye szerint a Bizottság nem új jogot „talált fel”, hanem csupán felfedezte a különböző nemzetközi dokumentumokban már megjelenő vízhez való jogot. Ld. *Takele Soboka Bulto: The emergence of the Human Right to Water in International Human Rights Law: Invention or Discovery?* Melbourne Journal of International Law. 2011. 12. 292.

18 UN General Assembly Resolution 64/292, 'The human right to water and sanitation', A/64/L.63/Rev.1. 2010. július 28.

19 The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, Helsinki, 1992. március 17.

20 General Assembly resolution 2669 (XXV) on progressive development and codification of the rules of international law relating to international watercourses, 1970. december 8. A/CN.4/244/Rev.1.

21 Az emberiség 40%-ának vízellátása határon átnyúló vízforrásokból történik, a nemzetközi konfliktusok kezelése tehát ezen a területen is elengedhetetlen.

tervezetet, amely azonban sajnálatos módon csak hosszú idő múlva válhat nemzetközi szokásjoggá, és még kevesebb esély van arra, hogy az államok ezt ténylegesen elfogadott nemzetközi egyezményre transzformálják.²²

III.

A vízbázisok alkotmányos védelme a világ országaiban

Tekintettel arra, hogy a nemzetközi jog és valójában az európai jog sem képes ennek a problémának a globális, illetve uniós szintű kezelésére, a vízbázisok hatékony nemzetközi védelmének kialakítása érdekében az egyes tagállamok alkotmányos rendelkezéseihez kell fordulnunk. A nemzetközi jognak és az európai jognak a tagállami alkotmányok általános elveiből történő inspirációja útján ezek a rendelkezések talán beszivároghatnak a nemzetközi jogba és az uniós jogba. Ebből következően *a világ államainak alkotmányos dialógusa* a vízforrások szempontjából is döntő jelentőséggel bír.²³

1. Nemzeti példák: az afrikai és ázsiai vízjogi szabályozás jellemzői

Ahogy Ruth Meinzen-Dick és Leticia Nkonya megállapítja, a vízjogi kérdések sarokkövét az jelenti, hogy ki és mennyi vizet használhat, milyen forrásból, mikor és milyen célra. E jogok megszerzésének és alkalmazásának kérdése azonban több szinten dől el.²⁴ Állami szabályok határozzák meg, hogy

kiknek lehet joga a hozzáféréshez és a vízkivételhez, és mely személyeknek vagy szervezeteknek van joga dönteni arról, hogy az egyes vízfolyások használatát hogyan korlátozzák, ellenőrizték, hogyan zárják ki másokat ezen források használatából. Meinzen-Dick és Nkonya afrikai és ázsiai jogrendszerek példáit vizsgálva és elemezve megállapították, hogy eltérő szabályozási rendszerek léteznek a *vízhasználattal kapcsolatos hozzáférési és ellenőrzési jogosítványokat* tekintve, ám a legtöbb állami, sőt helyi szokásjog vagy vallási rendelkezés sem biztosít jogot arra vonatkozóan, hogy profitnyerési célból eladjanak vagy elvezessenek vizet a vízforrásokból.²⁵ A vízfolyásokból nyerhető víz gyümölcsöztetése – azaz római jogi terminussal az *usus fructus* – ugyanakkor a legtöbb ország jogrendszerében nem tartozik a vízjogi területéhez. Ily módon egyetlen csoport vagy egyén sem szerezhethet speciális előnyöket a vízből. A nemzeti szabályokat vizsgálva eltérő rendelkezéseket találunk arra nézve, hogy állami tulajdonnak vagy közjónak tekintik-e a vizet, de általában az afrikai jogrendszerekben a víz olyan természeti erőforrás, amelyen a *magántulajdont* nem ismerik el.

2. A vízhez való jog érvényesülése Indiában

A belső jogi jogfejlődésben úttörő szerep illeti Indiát az egészséges vízhez és a szanitációhoz való hozzájutással kapcsolatos emberi jog elismerése tekintetében. Az *indiai Legfelsőbb Bíróság* az indiai alkot-

mánynak az élethez való jogra vonatkozó 21. cikkéből és az egészséges környezethez való jogot biztosító rendelkezéséből indult ki, amikor döntésében a *vízhez való jogot alapvető emberi jogként határozta meg*.²⁶ Későbbi döntésében azt is kimondta a bíróság, hogy a víz olyan közösségi erőforrás, amelyet az államnak a *public trust* doktrínája²⁷ értelmében *közösségi tulajdonként* kell elismernie, tekintettel a nemzedékek közötti egyenlőségre is.²⁸ A vízzel kapcsolatos emberi jogi megközelítés kritikásai általában azzal szoktak érvelni, hogy ha emberi jogként tekintünk a vízre, akkor elfelejtjük, hogy a víz a legtöbb társadalom számára már nem olyan könnyen hozzáférhető, és erőfeszítés nélkül megszerezhető természeti erőforrás, mint az őseink esetében volt, hanem ipari létesítmények és bonyolult rendszerek biztosítják egy ország lakosságának a vízellátását. Ha emberi jogként tekintünk a vízre, akkor félő – mondják a kritikusok –, hogy a jogként történő elismerés elvonja azokat a gazdasági alapokat, amelyeket a víz megfelelő árának kialakulása esetében a gazdasági szereplők a magas szintű szolgáltatások létrehozása érdekében áldozni tudnának. Az indiai bíróság ítéletéből azonban egyértelműen kiderül, hogy a döntés az első generációs jogok részeként értelmezett legfontosabb alapjogból, az *élethez való jogból eredezteteti a vízhez való jogot*, ugyanakkor a vízhez való jog gyakorlásához szükséges feltételeket az államnak kötelessége megteremteni minden polgára számára. Az államnak arról is gondoskodnia kell, hogy ne csak a jelen

22 International Law Commission: Shared natural resources: draft articles for an international framework convention on transboundary aquifers, 2008. augusztus 5. A/CN.4/595.

23 Jelenleg a világ mintegy kétszáz államából csupán tizenhét ország alkotmánya rendelkezik a vízkészletek védelméről. Az Európai Unióban csak három állam, Ausztria, Litvánia és Magyarország tartozik ezen államok szűk csoportjába, emellett Európában még Andorrában, Svájcban, illetve az albán alkotmányban találhatunk a vízvédellel kapcsolatos rendelkezéseket.

24 Ruth Meinzen-Dick – Leticia Nkonya: Understanding legal pluralism in water rights: lessons from Africa and Asia. In: Community-Based Water Law and Water Resources Management Reform in Developing Countries (szerk. Barbara van Koppen–Mark Giordano–John Butterworth). Wallingford, CABI International, 2007. 13.

25 Uo. 16–18.

26 Narmada Bachao Andolan v. Union of India AIR 2000 SC 3751; 248 (2000) 10 SCC 664.

27 Vrinda Narain: Water as a Fundamental Right: a Perspective from India. Vermont Law Review. 2010. 34/4. 5–8.

28 M.C. Mehta v. Kamal Nath AIR 2000 SC 1997 34.

generációk, hanem a jövő generációk részére is biztosítható legyen a vízhez való joggal kapcsolatos alapvető alkotmányos jogok gyakorlása.²⁹

IV.

A felszín alatti vízforrások kitermelése és a jövő nemzedékek vízhez való jogának érvényesülése

A világnak vannak olyan kritikus zónái ahol már nem is a folyamvizet használják fel, hanem a *felszín alatti vízforrásokat* termelik ki. Texasban például hatvanhatezer kút pumpálja a felszínre annak az óriási földalatti fosszilis aquifernek nevezett, meg nem újuló vízforrásnak a vízkészletét, amely az amerikai marhaállomány fenntartásához szükséges vízmennyiség 40%-át, illetve a gabonatermesztéshez és egyéb mezőgazdasági termesztéshez szükséges víz 50%-át biztosítja. A felszín alatti vízforrásokra sokáig úgy tekintettek, mint amelyeknek a használata végtelen. Mindazonáltal a tudomány mára egyértelműen bizonyította, hogy ez az álláspont – legalábbis részben – téves. A felszín alatti vízforrásokat két részre lehet bontani. Az első csoportba sorolhatók a *fosszilis aquiferek*, olyan több tízezer évvel ezelőtt képződött vízforrások, amelyek nem képződnek újra. A felszín alatti vízforrások második csoportját képezik a *megújuló aquiferek*, a földalatti nagy folyók vízgyűjtő területén található olyan földalatti vízforrások, amelyek, ha

kellő gondossággal használjuk őket, újratermelődhetnek, megújulhatnak.³⁰ Ha tehát az emberiség kellő gondossággal bánná ezekkel az erőforrásokkal, akkor nagyon hosszú időn keresztül tudná használni őket.

V.

A vízzel mint erőforrással kapcsolatos eltérő felfogások

A nemzetközi szerződéses rendszerek nem tekintik a vizet olyan különleges dolognak, amellyel kapcsolatban az államok korlátozhatnák az áruk nemzetközi kereskedelmére vonatkozó szokásos rendelkezések alkalmazását. A GATS Egyezmény különösen világosan fogalmaz, amikor kimondja, hogy a vízellátást nem lehet olyan árszabási rendelkezésekkel korlátozni, amelyek megakadályoznák annak kereskedelmét a szabad piacon.³¹ A víznek, mint gazdasági célokat szolgáló jószágnak az elfogadása érdekében számos elméleti szakember és tudós is érvel.³² Általában a szabadpiaci verseny hívei vélik úgy, hogy a *víz kereskedelmi forgalma* hozzájárul a víz reális árának kialakulásához, így a megfelelő érték biztosítja, hogy a vízellátás – beleértve a szennyvíztisztítást és a vízelvezetést is – kellő anyagi alaphoz jut ahhoz, hogy magas színvonalú és tiszta ivóvízforrást juttasson mindenkinek – aki azt meg tudja fizetni.

Az ún. *bolíviai vízháború*³³ e tekintetben nagyon sok kormány szá-

mára elrettentő erejű példaként szolgálhat. Az IMF hatékony közreműködésével a Cochabamba nevű bolíviai településen a Bechtel cég kizárólagos jogot szerzett az ott található földalatti vízforrás kiaknázására és palackozására, és a vállalat az IMF segítségével elnyerte a bolíviai város szennyvíz- és vízellátó rendszerének üzemeltetési jogát. A cég tevékenységének következtében azonban olyan drámai mértékben emelkedtek meg az alkalmazott díjtételek, hogy helyi lázadás tört ki a cég ellen.³⁴ A világban uralkodó *vízkrízis* jelentős kérdőjeleket támaszt a víz nemzetközi kereskedelmének liberális szabadkereskedelmi megközelítésével szemben. Egy rendkívül erőforráshiányos piacon ugyanis előfordulhat, hogy a saját vízügyi forrásait már elszennyező vagy felélő közösségek más országok természeti erőforrásait tudják felvásárolni, és azt megszerezve ezen szegényebb sorsú társadalmak életfeltételeit tudják radikálisan lerontani. Egyes országok kényszerűen másként tekintenek a vízre, mint természeti erőforrásra, ha saját országukról van szó, és másként, hogy ha az a nemzetközi kereskedelmet érinti.³⁵

VI.

Konklúzió

A vízzel kapcsolatos jogi szabályozás történetének nemzeti és nemzetközi aspektusait áttekintve megállapíthatjuk, hogy az emberiség évszázadokon keresztül lényegesen nagyobb figyelmet szentelt a

29 Marcus Moench: Allocating the Common Heritage: Debates over Water Rights and Governance Structures in India. *Economic and Political Weekly*. 1998. 33/26. 48.

30 Renee Martin-Nagle: Fossil Aquifers: A Common Heritage of Mankind. *Journal of Energy and Environmental Law*. 2011. 39–40.

31 Joy Braunstein: Trading the Rain: Should the World's Fresh Water Resources be an Internationally Traded Commodity? In: *Integrated Water Resources Management and Security in the Middle East* (szerk. Clive Lipchin et al.). Berlin, Springer, 2007. 274.

32 Ld. például Martin Jaffe–James Olson: Point – Counterpoint: Should water be managed as a commodity? *Advisor*. 2002. 8. sz.; Bruce Mitchell: The Value of Water as a Commodity. *Canadian Water Resources Journal*. 1984. 9/2. 30–37.

33 A témáról ld. részletesen: David Bonnardeaux: The Cochabamba “Water War”: An Anti-Privatisation Poster Child? *International Policy Network*. 2009. 3.

34 M. Sornarajah: *The International Law on Foreign Investment*. New York, Cambridge University Press, 2010. 326.

35 2009-ben az V. Víz Világfórumon számos ország képviselője érvelt amellett, hogy a vízhez való jogot emberi jogként fogadják el, míg más országok, például az Egyesült Államok, Kanada vagy Kína az emberiség alapvető szükségleteként írta volna elő a vízhez való hozzájutást.

felszíni vízforrásoknak, elsősorban a folyóvizeknek, és szinte egyáltalán nem tűnt szükségesnek a jogi szabályozás a felszín alatt található vízforrások tekintetében. Az emberiség értékelte és csodálta a vizet évszázadokon keresztül, és abszurd történelmi helyzetet tükröz, hogy éppen a XX. század második felére, illetve a XXI. század első felére vált a víz erőforrásból és védendő értékből egyszerű árucikké. Történt ez egy olyan időszakban, amikor a világ gazdasági erőforrásai egyenlőtlenebbül vannak elosztva, mint bármikor korábban a történelemben, és amikor mindennél több ember szenved a megfelelő mennyiségű és minőségű víz hiányától. A víz az emberiség döntő többsége számára ma már nem ingyenes, hanem komoly anyagi eszközök ráfordítása szükséges a víz-igényeink kielégítéséhez. És bár az emberiség hosszú ideig csodának, Isten ajándékának tekintette a vizet, a vízszolgáltatás igénybevevője már illúziók nélkül tekint a csapból kifolyó vízre, úgy véli, hogy az megilleti őt, hiszen megfizette az árát. Ez a szemlélet ugyanakkor kirekeszti az egyenlő hozzáférés jogából azokat, akik nem képesek megfizetni a vízszolgáltatást, ezért a vízhez való viszonyunkban *vissza kell térni egy sokkal humanistább szemléletmódra*. Ha az emberiség felelősen tekint a saját jövőjére, és gyermekei, unokái szükségleteire, akkor három jogi megközelítést el

kell fogadnia, és felfogásának, jogrendszerének részévé kell tennie:

a) *A vízhez való jog emberi jog, amely az élethez való jogból eredeztethető*. A szomjúságának oltására, a napi szükségleteinek fedezésére szükséges vízmennyiségtől – amely az ENSZ³⁶ és a WHO becslései szerint körülbelül 50-100 liter vizet jelent naponta³⁷ –, senkit sem szabad megfosztani, akkor sem, ha anyagi lehetőségei korlátozzák ennek a vízmennyiségnek a megszerzésében. A vízhez való jognak az élethez való joghoz kapcsolódó fogalmából következik, hogy a *vizek nemzetközi kereskedelmét is korlátozni kell*, hiszen a gazdasági hasznosítás érdekei nem veszélyeztethetik a legalapvetőbb emberi jogokat.

b) A vízhez való jog nem csupán az élethez való jog első generációs alapjogához kapcsolódik, de az *egészséges környezethez való jog harmadik generációs jogához is*. Ennek következtében az államnak alapvető felelőssége van abban a tekintetben, hogy mindazokat a jogi szabályokat megteremtse, és szükséges beruházásokat elvégezze, amely a vízfolyások, tavak és felszín alatti vizek ésszerű, egészséges és megújuló használatához kapcsolódhat.

c) A felhasználható vizeink egy része a nem, vagy csak nagyon hosszú idő után megújuló *felszín alatti vízforrásokból* származik. Különös elővigyázatosságra, óvatosságra, és a jövő nemzedékekkel szembeni igazságosság követelményé-

nek maximális figyelembevételére van szükség ezen vízforrások használatára, hasznosítására terén. Miután a Föld vízforrásai nem különíthetők el egymástól, az egész *emberiség közös öröksége* az az édesvízi rendszer, amely mindannyiunk éltető vízmennyiségét biztosítja. Ennek védelmét azonban az emberiség csak közös erőfeszítéssel tudja biztosítani. Célszerű és hasznos lehet az emberiség közös öröksége gondolatát – amelynek jelenlegi gyakorlati megvalósulása inkább az intragenerációs egyenlőséget, tehát a gazdagabb és szegényebb államok közötti különbségek valamely nemzedéken belüli kiegyenlítését szolgálja – a *jövő generációk érdekeit védő koncepcióvá* alakítani, és az emberiség közös örökségének gondolatát az egyes *nemzetek közös örökségének* mozaikjával kiegészíteni.

Ennek értelmében minden nemzet felelős azért, hogy a saját szuverenitása alatt álló vízforrásokkal olyan módon gazdálkodjon, amelylyel hozzájárul az egész emberiség közös örökségét képező öszszvízhálózat megóvásához.

Csupán mindezen intézkedések közös megvalósítása biztosíthatja az élet megfelelő szintű megóvását az emberiség számára, hogy egy emberséges világban együttműködve a szenvedés csökkentésével járuljon hozzá ahhoz, hogy az emberi faj egy jobb úton járhasson a jövőben.

36 Az elegendő mennyiségű víz mintegy 50-100 litert jelent naponta. Ld. UN General Assembly Resolution 64/292, 'The human right to water and sanitation', A/64/L.63/Rev.1. 2010. július 28. Fontos megjegyeznünk, hogy jelentős eltéréseket tapasztalhatunk az egyes államok vízfogyasztása tekintetében. Míg Afrikában az egy főre eső napi vízfogyasztás mindössze 8-10 litert tesz ki, addig az Egyesült Királyságban ez a mennyiség eléri a 200 litert, az Egyesült Államokban pedig az 500 litert.

37 United Nations, OHCHR, UN-HABITAT, WHO: The Right to Water, Fact Sheet No. 35., 2010. 8.